

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIEŠU VALODAS
INSTITŪTS

Apvidvārdu talka – uzdāvēni valodai sava novada vārdu

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts sadarbībā ar UNESCO Latvijas Nacionālo komisiju un ar Latvijas Zinātņu akadēmijas, Latvijas Nacionālā kultūras centra, Latvijas Stāstnieku asociācijas un Ziedoņa muzeja atbalstu aicina piedalīties **Apvidvārdu talkā**, lai visi kopā varētu sarūpēt valodīgu tautas dāvanu Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas dienai 2023. gada 22. februārī, kas iekļauta UNESCO svinamo dienu kalendārā.

Apvidvārdi palīdz kuplot un plaukt visai valodai. Kur tulkotāji un pētnieki lauza galvas kādas reālijas nosaukšanai, tur pagastos savs vārds jau ir izdomāts un tiek aktīvi lietots. Apvidvārdi ir spēcīgi un ietilpīgi – tie sniedz ziņas par mūsu valodas vēsturi un attīstību, bet vienlaikus tie ir arī trausli – nerādoties visai Latvijai, tie var strauji zust un aizmirsties.

Valodnieki vienmēr ir izmantojuši tautas spēkus datu vākšanā. Tāpēc apvidvārdu talkā saucam visus apvidvārdu zinātājus un lietotājus. Aicinām vērīgāk nekā citkārt novadu valodā ieklausīties arī izglītības iestādes, bibliotēkas, muzejus, tūrisma iestādes, nevalstiskās organizācijas un jebkuru novada ciemiņu.

Apvidvārdus varēs reģistrēt datubāzē: <https://apvidvardi.lu.lv/> kas tiks atklāta Jāņa Endzelīna 149. dzimšanas dienā 2022. gada 22. februārī pulksten 16.00 Zoom tiešsaistē (<https://lu-lv.zoom.us/j/97042740164>).

Lai tencinātu vācēju darbu, ik nedēļu valodnieki izraudzīs vārdu, ko darīt zināmu plašākai publikai, un talkas noslēgumā tiks godināti čaklākie novadi un vācēji.

A Kas ir apvidvārds?

Apvidvārds ir kādā reģionā lietots vārds, kas atšķiras no latviešu literārās valodas un ko lieto noteiktā apvidū. Tā, piemēram, kartupeli Kurzemē sauc par *rāceni*, Vidzemē ap Madonu – par *tupeni*, Latgalē – par *buļbu*, *guļbu*, *uļbiku* u. c.; Kurzemē kartupeļus *jem*, Vidzemē ap Madonu *mauc*, Lejaskurzemē un Dienvidlatgalē – *kaš*, Latgalē – *lasa* u. c. Apvidvārds var būt jebkurš vārds – gan lietvārds (piemēram, *ķinka* ‘kartupeļu biežputra’ ap Mazsalacu, Limbažiem, Gaujienū), gan darbības vārds (piemēram, *lūsināties* ‘vērīgi skatīties’ ap Dundagu), īpašības vārds (*breineigs* ‘brīnišķīgs’ Latgalē) u. c., pat izsaukmes vārds vai saiklis. Datubāzes apvidvārdu ailītē aicinām ievadīt arī novadam raksturīgos teicienus.

Vācējam nav jādomā, ka pierakstāmi tikai retie izloksnē lietotie vārdi. Vārds uzskatāms par apvidvārdu arī tad, ja tas tikai nedaudz atšķiras no citur lietotā vārda (piemēram, par kartupeļa apvidvārdiem uzskatāmi arī *karpelis*, *kartpelis*, *kartfelis* u. c.). Par apvidvārdiem saucami arī vārdi, kam ir atšķirīga nozīme (piemēram, *rāceņi* ‘kartupeļi’ Kurzemē). Līdz ar to var reģistrēt visus vārdus, brīvi interpretējot nozīmi, kādu to pazīst lietotājs – tas lieliski rādīs ziņas par vārda, to variantu, kā arī vārda nozīmju un nozīmju nianšu ģeogrāfisko izplatību.

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIEŠU VALODAS
INSTITŪTS

Par talku

Latvija ir viena no valstīm, kur joprojām dzīvo un valodu bagātina izloksnes un dialekti, taču literārā valoda, neieskatoties dialektu bagātībā, arvien zaudē krāšņumu un veiklu mēli, labprātāk aizņemoties vārdus no svešām zemēm, nevis meklējot tos novados. Apvidvārdi ir kā visīsākās latvju dainas, kas glabā ziņas par latviešu valodas daudzveidību, kultūru un sadzīvi un rāda novadu skaistās savpatības.

Nu jau rit otrais gadsimts, kopš valodnieki apvidvārdus neatlaidīgi (ar dažiem pārtraukumiem) krājuši citu pie cita kartītēs, kastītēs, kladītēs, tabulās un nu jau arī datubāzēs. Un tautas spēku tie izmantojuši visos laikos. Jau Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns, vācot materiālus «Latviešu valodas vārdnīcai», saprata, ka visu Latviju vienā zirga pajūgā nepaspēs apbraukāt, un 20. gadsimta sākumā aicināja novadu ļaudis iesūtīt apvidvārdus vai lūdza precizēt dzirdēto vārdu nozīmes. Ļaudis atsaucās, vēstules plūda, un čaklāko iesūtītāju vārdi joprojām ierakstīti lielajā vārdnīcā. LU Latviešu valodas institūts (tolaik Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts) turpināja iesākto, katru gadu rīkojot vairāku nedēļu ilgas ekspedīcijas un savācot un kartotēku kastītēs ieguldot gandrīz divus miljonus vārdu. Taču pēdējās desmitgadēs apvidvārdu vākšana ir pierimusi un daudzi apvidvārdi draud izzust, tapt aizmirsti, tā arī nerodot iespēju tikt pierakstītiem. Tāpēc ir pienācis laiks atkal sasaukt Latvijas iedzīvotājus kopīgā apvidvārdu talkā, lai, godājot valodnieku, dzejnieku un kultūras darbinieku nepiepidītos sapņus, mēs varētu atcerēties tos pierakstīt un darīt zināmus citiem. Un palepoties paši par sevi.

Apvidvārdu nozīmi ir novērtējuši arī mūsu palīgi: UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, Latvijas Zinātņu akadēmija, Latvijas Nacionālais kultūras centrs, Latvijas Stāstnieku asociācija un Ziedoņa muzejs.

UNESCO uzsver valodu nozīmi kultūras mantojuma un identitātes veidošanā, tādēļ savā darbībā sniedz ieguldījumu to daudzveidības saglabāšanā. Valodu daudzveidība ir apkopota jaunajā UNESCO Pasaules valodu atlantā, kas vēsta par gandrīz septiņiem tūkstošiem valodu, no kurām lielākā daļa ir izzušanas draudu priekšā. UNESCO ir novērtējusi arī Jāņa Endzelīna devumu valodu daudzveidības veicināšanā UNESCO, iekļaujot viņa 150. gadadienu UNESCO svinamo dienu kalendārā 2022.–2023. gadam.

Ziedoņa muzeja pētniece Rūta Šmite par šo pasākumu saka tā: «Imants Ziedonis, gan savā daiļradē, gan sociāli un politiski aktīvajā darbā daudzkārt un dažādos veidos ir runājis par savpatības izkopšanu kā dzīves pamatvērtību. Viņš to ir attiecinājis gan uz cilvēkiem, to personību veidošanās ziņā, gan arī uz Latvijas sabiedrību, tās kultūru un vēsturi, izceļot nepieciešamību inventarizēt tautas mantu un garīguma izpausmes, definēt latvisko identitāti jeb, viņa vārdiem, – savpatību. Valoda nenoliedzami ir pamats visiem mūsu latviskās savpatības meklējumiem un apliecinājumiem. Imanta Ziedoņa vārdiem: «Valoda ir pirmā stihija, kurā izpaužas tautas identitāte.» Ziedoņa muzejs ir patiesi priecīgs un lepns līdzdarboties LU Latviešu valodas institūta rīkotajā Apvidvārdu talkā, kas ir idejisks turpinājums Imanta Ziedoņa reiz iniciētai vietvārdu atjaunošanas kustībai Kultūras fonda laikā 80.–90. gados.»

<https://lavi.lu.lv/>, <https://www.unesco.lv/lv/>, <https://www.lnkc.gov.lv/lv/>, <https://ziedonamuzejs.lv/lv/>,
<https://stastnieki.mozello.lv/asociacija/>, <https://www.lu.lv/>, <https://www.lza.lv/>

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIEŠU VALODAS
INSTITŪTS

Padomi apvidvārdu vākšanā

A

Apvidvārdu vākšana iesākama ar sarunām par teicējam labi pazīstamām jomām.

A

Apvidvārdu jācenšas pierakstīt pēc iespējas tuvāk izrunai, nekādi nesagrozot teicēja runāto. Piemēram, vārda *zemenes* reģionālie varianti ir *zemetenes*, *zemienas*, *zemines* u. c.

A

Apvidvārdus meklējot, jāuzdod netieši jautājumi, lai neietekmētu teicēju noskaidrojamo parādību pateikt tāpat, kā teicis iztaujātājs. Piemēram, lai noskaidrotu ābeles nosaukumu, vajadzētu prasīt: «Kā sauc koku, kurā aug āboli?», nevis: «Kā pie jums sauc ābeli?»

A

Pirms reģistrēt apvidvārdu datubāzē, kur nepieciešams ievadīt apvidvārda lokalizāciju, vajadzētu noskaidrot (ja nav zināms) teicēja izcelsmes vietu, jo var gadīties, ka citur pagastā vārdu nepazīst un tas atceļojis līdz ar teicēju no cita pagasta.

A

Vajadzētu reģistrēt ne tikai pašu vārdu, bet ievākt visas ziņas, ko teicējs (cilvēks, no kura iegūst informāciju) var sniegt par vārdu, piemēram, kuros pagastos viņš to dzirdējis, vai šo vārdu lietojuši arī viņa vecāki, kādos gadījumos to lieto utt.